

ԵՐԱՅԻՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 18.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՅԱՆՈՑ ԽՂԻԿԸ ԿԱՐ ԳԻՊՈՒՐԿ

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Խղձմուսնաց խոյթ :

աճուան դատապարտու-
թիւնը Գիպուրկ ընդու-
նելէն եւ ֆեֆէ ծառանե-
րէն տարուելէն ետքը դադ-
անի ֆեֆէ ժողովքը լու-
ծուեցաւ : Գատաւորները
կարծես թէ երկրի վրայ
նոյն գիշերը մեծ յաղճու-
թիւն մ'ըրած ըլլան՝ աթոռներն ուրա-
խութեամբ ձգելով ելան :

“Ա՛յ երջապէս սուրբ ֆեֆէ՛ ամենէն վտանգաւոր
թշնամին հօգը Գիպուրկն ալ, մէջ տեղէն վեր-
ցուեցաւ,՝ կ'ըսէր իւրաքանչիւր իր ընկերին :

Գիպուրկն սպաննողները բարձրաձայն ուրա-
խութիւններով ան սրահը դարձան ուր քիչ մ'առաջ
կ'ուտէին ու կը խմէին : Եթէ որ մէջերնին մէկհատիկ
յարգելի ասպետ մը գտնուելու ըլլար, պէտք էր որ
հաստատէր թէ խեղճ Գիպուրկին մահն իրենց մեծ
եւ ամենամեծ նախատիւն է : Հոն նորէն սեղանի
նստեցան, գաւաթները Վեֆելսպուրկին ներքնատան
մէջ գտնուած լաւագոյն գինիներով լեցուցին, եւ
սուրբ ֆեֆէն եւ անոր դատաւորացը “կեցցէ”, կը
գոչէին : Ուրախութիւնն երթալով կ'աւելնար եւ
աղաղակը կ'աճէր : Ասպետաց մեծ սրահը ցնծութեան
եւ գաւաթներու իրարու զարնուելու ձայներէն կը
հնչէր : Եւ մի եւ նոյն ատեն Գիպուրկի արիւնը,
մարտիրոսի մը արեան պէս կը վաղէր :

Յովհաննէս աս գինեղ ուրախութեան մէջ
անանկ նստած էր, ինչպէս կրնայ նստիլ չարագործ
մը որ քիչ մը վերջը իր գատաւորին առջեւ ելելով,
անկէ դատապարտութեան վճիռը պիտի ընդունի : Ի
սկզբան ինք իրեն բռնութիւն ընել կ'ուզէր եւ կը
ջանար որ ուրիշներուն պէս ուրախ ըլլայ, բայց չէր
յաջողեր : Գիպուրկին վերջին խօսքերը “Յովհաննէս

դուն ինծի հետ դէշ վարուեցար, միշտ ականջները
կը հնչէին : Իրեն անանկ կու գար որ անոր գլուխը
կայնին տակ դնելը կը տեսնէ, եւ մեռնելու առն
իրմէ կը լսէ : “Յովհաննէս ես քեզի կը ներեմ”,
նոյն իսկ գաւաթին մէջն եղած կարմիր գինին իրեն
ծխող արեան պէս կու գար : Կուրծքին մէջ կարծես
թէ թունաւոր օձ մը կը խաղար, եւ սիրտը փվկտելու
եւ արիւնը թունաւորելու կը ջանար : Եւ ասի արթն-
ցած խիղձմանքն էր :

Երբոր Յովհաննէս համր եւ միւսներուն ուրա-
խութեան անմասն էր, մէկալներն սկսան իրեն հետ
խնալ : Ասոնցմէ չարագոյներն էին Հենիկս Վալտէր
եւ Հուկո Պլումենաւ դքսերը :

Լաւնը : Է՛յ. Յովհաննէս քիթդ բերանդ
ծռելն Բնչ պիտի ըլլայ : Ի՞նչ ունիս, հիւսնդ ես :
Գինի խմէ, պարպէ գաւաթդ, խմէ որ ուրախ ըլլաս :

Երբոր : Հաւատացէք որ մեր գահատէրն անանկ
կ'երեւայ իբր թէ Գիպուրկին տեղն ինք պիտի մեռնի :

Երբոր : Թող տուէք, ապաշխարութեան եօթը
սաղմոսները կը զըուցէ, հա՛, հա՛, հա՛ :

Չորրորդ : Օգուտ մը չունի : Աւելի աղէկ կ'ըլլայ
Յովհաննէս, եթէ որ մտքիդ մէջէն աղմուկը դուրս
հանես եւ զուարճութեանդ նայելու ըլլաս ինչպէս
մենք ուրախ զուարթ կը զուարճանանք : Սաղոյ կ'ըսեմ՝
որ աս գիշեր ուրախութիւն ընելու մեծ պատճառ
ունինք : Մէջ տեղէն վերցուողը մեր գլխաւոր թշնա-
միներէն մէկը չէր մի : Անոր համար, սիրելի եղբայր,
խմէ, խմէ որ զուարթանաս :

Հինգերորդ : Հո՛, հո՛. Յովհաննէս զուարթ եղիւր,
զուարթ : Ո՛ւր կ'աճապարես : Ի՞նչ, մեր դեղեցիկ
ընկերութիւնը թողո՛ւ կ'ուզես :

Վեցերորդ : Թող, բանդ նայէ :

Նօթերորդ : Կ'երգնում ընկեր, որ անոր
հեռանալովը մեր ընկերութիւնն աւելի պիտի զը-
ւարթանայ :

Ութերորդ : Արդէն կերպարանքէն յայտնի է որ
խիղճն անհանգարտ է : Բայց ան ալ սաղոյ է որ
Գիպուրկին խօսքերը, մինչեւ սիրտը թափանցեցին :
Մեր ժողովքին մէջ Բնչպէս անվախ եւ արի կը կենար,
եւ զմեզ իր խօսքերովն Բնչպէս կ'ամօցընէր : Սաղոյն
ըսելու համար միայն Գիպուրկ մը կրնար ասանկ խօսիլ :

Խնկերբեր: Պէտք եմ խոստովանիլ որ ինչպիսի որ զԳիպուրկ կ'ատեմ, աս գիշեր անոր վրայ զարմացայ մնացի: Բոլոր ասպետաց մէջ միայն մէկ հատիկ Գիպուրկ կայ:

Տանկերբեր: Ախո՛ս որ զինքը սուրբ Գեօօն մէջ չկրցանք շահիլ: Գիպուրկ Գեօօն զօրաւոր նեցուկը կրնար ըլլալ:

Տանո-Ֆէրբեր: Բայց պէտք էր որ անի իր խիստ սկիզբները մէկ գի թողուր. ապա թէ ոչ՝ մեզի համար շատ խղճմտանքաւոր կ'ըլլար:

Տան-Երբեր: Գուցէ զինքը նաեւ Յովհաննէս քոյն պէս ալ կրնայինք գործածել:

Շարբեր Բաբան: ԶԳիպուրկ՝ ոչ երբեք: Որովհետեւ անոր պէս յամառ մարդ աշխարհքիս մէջ չկայ:

Ասոր վրայ գաւաթները նորէն լեցուեցան եւ քաջութեամբ պարպուեցան: Զուարթ հիւրերը, առանց հիւրատիրոջ՝ կէս ժամու չափ ալ գինով զեղխելէն ետքը, Գեօօն ծառայ մը ներս մտաւ եւ բարձր ձայնիւ Գիպուրկին մահն աւետեց:

«Ի՜նչպիսի յաւիտենականութիւն երջանիկ ճամբորդութիւն մը, գոչեց անաստուած Հեննիկս Ալտէքը, եւ լեցուն գաւաթ մը վեր վերցուց. «Ընկերք Գիպուրկին կենացը համար զարնենք, որովհետեւ անգիտի աշխարհք, մեղի ալ վտանգաւոր չէ: Իրեն համար՝ ստոյգ է քանի մ'արցունք պիտի թափի, եւ ի մասն նաւորի կայսրը շատ պիտի ցաւի, բայց բան չկայ: Գիպուրկ քաջ ասպետ մը, մանաւանդ թէ գերմանական ասպետաց ծաղիկն էր: Եւ նոյն իսկ անոր համար պէտք էր որ մեռնէր: Թէ որ ինք մեղի համար՝ ինչպէս ուրիշ հաղարաւոր ասպետներ, անտարբեր ըլլար, իրեն մազին ալ դպչող չէր ըլլար: Հիմայ մենք Պիղատոսին պէս ձեռքերնիս լուանք, եւ Վեֆելսպուրկին ըսենք՝ ինչպէս քահանայապետը Յուդային համար ըսաւ «Գո՛ւ գիտես», որովհետեւ ինք զանի մատնեց: Ինք զանի մահուան դատաւարտեց: Աս անպիտանին պէս կը մտածէին եւ կը խօսէին միւսներն ալ: Աս ժողովքը, ստուգիւ սրկականերու ժողովք մըն էր: Եւ որովհետեւ Վեֆելսպուրկ չերեւցաւ, իւրաքանչիւր իր ձին պատրաստել տուաւ, եւ առանց հիւրատիրոջմէ հրաժեշտ առնելու, նոր ոճրով մ'ալ պղծեալ, ամրոցի դռնէն դուրս ձիավարելով, ամէն մարդ իր բնակութեանը դարձաւ:

Այն գիշերն օդը թէեւ պայծառ բայց շատ պաղ գիշեր մըն էր, հիւսիսային հովը գազանի պէս կը մռնչէր եւ Վեֆելսպուրկին աղեղնաձեւ անցքերուն մէջէն կը սլէր: Իսկ հոն ուր որ քիչ մ'առաջ գինարկեցողաց ուրախութիւն էր, հիմայ գերեզմանատան հանգարտութիւն մը կը տիրէր: Եւ աս հանգարտութիւնը դրսի անցքերու երբեմն աս երբեմն ան խցի մէջ ոտքի շարժմամբ միայն կ'ընդմիջէր: Աս շարժումը Յովհաննէս Վեֆելսպուրկին պտտելու շարժումն էր որ անընդհատ մէկ խցէ մէկալը, մէկ գաւաթէն մէկալ դաւիթը կ'անցնէր, ամէն տեղ

հանգիստ կը փնտռէր բայց տեղ մ'ալ չէր գտնէր: Ինչպէս որ Վայէն եղբայրասպանութենէն ետքը խղճի անհանգարտութենէ չարաբուրեւով անտաններու մէջ կը թափառէր, այսպէս ալ Վեֆելսպուրկը խղճմտանաց զարհուրանքէն դողալով՝ ամրոցին ամէն կողմը կը պտտէր: Հովն երթալով կը սաստկանար, մրրիկն կը գազանանար, բայց Յովհաննէսին կրծոցը մէջ եղած անհանգստութիւնն անկէ շատ աւելի էր:

Ճառաններն ոչ որ կ'երեւար, ամէն մէկը զարհուրած՝ տիրոջմէն կը փախէր. որովհետեւ ըստ պատահման ձեռքն եկածը, կամ առջին եղածը կը կոտորէր կամ կը փշրէր: Իսկ ոտք ունեցողը կամ վազել կրցողն իրմէ չորս ոտքը կը փախէր:

Յովհաննէս վերջապէս իր քնանալու խուցն ապաւինեցաւ: Բայց նաեւ աս հանգարտ խցի մէջն ալ իր զարհուրած խղճմտանքը միատեղ մտաւ: Պատուհանին քովը գնաց եւ սառած պատուհանին վրայ իր կրակ դարձած երեսը կը թընցնելով կը զովանար: Օդը ինչպիսի որ պաղ էր նէ, իրեն համար ամէն տեղ խիստ տաք կու գար: Գրօի պաղ օդով զովանալու համար պատուհանին մէկ փեղկը բացաւ: Բարձր ամրոցին վրայէն երկու աչքերը վարը դաշտին մէջ կը պտտեցնէր, բայց կապոյտ երկնից սքանչելի տեսարանին բնաւ միտ չէր դնէր: Երկնից վրայ փայլող միլիոնաւոր աստեղաց եւ արծաթափայլ գեղեցիկ լուսնին աչքը դարձնելով նայելու՝ կարծես թէ արժանի չէր սեպեր: Աստեղադարձ երկինքն իր բոլոր փառաւորութեամբը, որ ամէն բարեպաշտ սրտերն իրեն քաշել սովոր էր, Յովհաննէսին համար աւաղի անապատ մըն էր: Աչքն ուր որ կը դարձնէր, Գիպուրկին արիւնշաղի կերպարանքն աչքին առջեւը կու գար: Եւ կը կարծէր որ ամէն մէկ առարկայ զարհուրելի եղանակաւ մ'իրեն կը գոչէր, «Յովհաննէս դուն ինծի դէմ՝ չարիք ըրիր»:

«Ի՛նչպիսի Կոթփրիտ, Կոթփրիտ, դադրէ զիս հալածելէն», գոչեց Յովհաննէս իր սարսափման մէջ եւ խցին մէջ անհանգարտութեամբ վեր վար կը վաղէր: «Բայց ես իբր սուրբ Գեօօն գահասէրը, կրնայի արդեօք այլազգ ընել: Իմ խիստ պարտքս կատարելու ստիպուած չէի: Ես չէ, ես չէ, այլ իմ դժբախտ յարաբերութիւնս է Գիպուրկին մահուան պատճառը»:

«Յովհաննէս դուն ինծի դէմ՝ չարիք ըրիր», գոչեց նորէն գաղտնի եւ զարհուրելի ձայն մը: Ինք փուռ տեղ իր յանցանքը ջատագովելու, եւ արթնցած խիղճը հանգարտելու կը ջանար: Անբերելի զօրութիւն մը զինքը զրաւած էր, եւ բոլոր անդամոցը վրայ մահացու անձկութիւն կը տիրէր: Բոլորովին պարտասեւալ բաղկաթոռին վրայ ինկաւ եւ քանի մը վայրկեանի չափ անզգայ մնաց: Կուրծքը քիչ մը խաղաղացաւ եւ եռացած արիւնը երակացը մէջ քիչ մը հանգարտութեամբ շրջան ընելու սկսաւ: Աչքը բացաւ եւ իր հայեցուածն ականայ իւղանկար պատկերի մը վրայ ինկաւ, որ պատէն կախուած էր՝ եւ լուսնոյ լուսովը պայծառ կը լուսաւորուէր: Աս

պատկերը վարպետ մարդու մը գործք էր, եւ ան սրտաշարժ դէպքը կը ներկայացնէր, որուն մէջ Գիպուրկի իր Յովհաննէս բարեկամը, արիւնային պատերազմի մը մէջ մահուանէ կ'ազատէր: Կոթփրիտ քարի մը վրայ նստած էր, իսկ Յովհաննէս գետնի վրայ գլուխը Կոթփրիտին գիրկը կը հանգչեցնէր: Կոթփրիտ վարչամակով մը, Յովհաննէսին լծելու վէրքը կը պատէր, եւ երկու աչուքները արտասուօք լեցուած էին:

Յովհաննէսին նայուածքն աս պատկերին վրայ սեւեւեւալ մնացին: Սիրտը կակղացաւ եւ աչքերն արտասուօք լեցուեցան: Իր միտքը աղնուական խորհուրդներով գրաւեցաւ, եւ քիչ մ'առնէն պատերազմի դաշտը փոխադրուեցաւ: Կոթփրիտին հեզ ձայնն ականջը կը հնչէր որով զինքը կը մոխրաբեր ու կ'ըսէր «Սիրելի Յովհաննէս հանգարտէ, վէրքդ վտանգաւոր չէ, եւ ազատած ես, եւ նորէն իմն ես»,:

«Ո՛ր իմ Կոթփրիտս, իմ եղբայրս եւ իմ ազատիչս», գոչեց Յովհաննէս յափշտակութեանը մէջ եւ բազումները տարածելով բարեկամը գրկել կ'ուզէր: Բայց բազումները ջղաձգութեամբ իր կուրծքը գրկեցին: Միտքը հետզհետէ անցեալէն ներկային դարձաւ: Այնպէս կու գար իրեն իբր լծէ քաղցր երազէ մը կ'արթննայ, բայց արցունքներն հեղեղիպէս անդադար պատերէն վար կը վազէին:

«Այսպէս նստած էր ան աղնուականը նոյն տեղ, այսպէս կեցած էի ես ալ իր ոտիցը քով, եւ գլուխս անոր գիրկը հանգուցած էի, եւ ինք իմ վէրքս կը պատէր: Ո՛հ, ան աղնուական հոգին, զիս ազատելու համար, առանց իր սեփական կեանքը մոռնալու լծնամեաց մէջ յարձակած էր: Եւ զիս ազատելէն ետքը, ծունր դնելով ինչպէս բաղկատարած շնորհակալ կ'ըլլար Աստուծոյ աս գործքին յաջողութեան համար: Վերջապէս ուրախութեան արցունք թափելով զիս գրկեց ու ըսաւ, «Իմոք Աստուծոյ, Յովհաննէսս նորէն ստացայ», Ես նոյն ատեն ինչպէս տարբեր մարդ էի: Ես նոյն ատեն իմ Կոթփրիտս սրտանց եւ հաւատարմութեամբ կը սիրէի, եւ սրտանց ալ կարող էի աղօթել: Իսկ հիմայ . . . ո՛հ, հիմայ միայն զարհուրանօք կարող եմ անոր վրայ մտածել: Իսկ աղօթել շատնցունէ ի վեր արդէն անկարող եմ: Տէր Աստուած, ի՞նչ եղաւ ինծի ան ատենէն ի վեր: Ես իմ Կոթփրիտիս մատնիչն ու սպանիչը պիտի ըլլամ եղբր: Ի՛նչ անդնդոց մէջ ինկեր եմ: Ո՛հ, այս աստիճանի խորն իջնալ չէի կարծեր: Կոթփրիտ երէկ տունս եկաւ, ինք գեռ նոյն հին եւ ջերմաջերմ բարեկամն էր, իսկ ես սրտիս մէջ սատանայ մը կը կրէի, ինք ինծի անկասկած վստահ եղաւ, իսկ ես իր վստահութիւնն անամօթաբար չարաչար գործածեցի, եւ բարեկամութեամբ զինքը մատնեցի: Անամօթ Յովհաննէս աս ըրածդ զգուշի բան էր, դուն քու Կոթփրիտ բարեկամիդ հետ գէշ վարուեցար: Աս վայրկենիս մէջ արտասուքն աւելի շատցան, շատ տարիներէ ի վեր առաջին զղման արտասուք էին:

«Ի՛նչ արտասուքս, զղումս ի՞նչ օգուտ ունին լծէ որ վերջապէս լծող տամ որ Կոթփրիտս մեռնի: Չէ քանի որ երկինք Աստուած մը կայ, ինք իմ տանս մէջ, իմ մատնութեամբս պիտի չմեռնի, ես պէտք եմ եւ կ'ուզեմ զինքը փրկել»,:

«Ի՛նչպէս կրնամ եւ պէտք եմ փրկել: Ես սուրբ Ֆէֆէն իբր գահատէր անձամբ իրեն վճիռը կտրեցի, ինչպէս կրնամ նոյնը նորէն ետ առնուլ: Ֆէֆէն դատաւորներն ինչ կ'ըսեն: Բայց ըսեն ինչ որ կ'ուզեն», Ըս խորհրդով խցին մէջ ճեպով մը վեր վար կը պտըտէր: Երբեմն կակուղ երբեմն գաղանացեալ զգածմունք կ'ունենար, երբեմն կ'աղօթէր, երբեմն կը հայհոյէր: Ներսի դին խռովութեան ու պլայլութեան մէջ էր: Վերջապէս աներեւոյթ պահապան հրեշտակի մը բարի ազդմանցը կը հետեւէր:

«Ի՛նչ որ ըլլայ նէ ըլլայ, կ'ուզեմ եւ պէտք եմ որ Կոթփրիտս փրկեմ», գոչեց եւ նորէն ան սրտաշարժ պատկերին նայեցաւ: «Շնորհակալ կ'ըլլամ քեզի, բարեկամութեան պահապան ոգիս, որ ինծի վերջի անգամ մ'ալ ազդարարութիւն կ'ընես, որ ես մարդկութեան հրէշ մը, զգուշ մը չըլլամ: Կ'ուզեմ ազդմանցդ հետեւիլ, որովհետեւ գիտեմ որ բարի եմ: Բաւական որ ձեռքերս բարեկամիս արեամբը չարատաւորեմ, գլուխս ինչ որ պիտի գայ նէ գայ: Կոթփրիտ պէտք է որ ազատի, եւ աս ազատութեան համար ստացուածքս ու կեանքս զոհելու պատրաստ եմ»,:

Աս աղնուական առաջադրութեամբ, ածապարելով քնանալու խցէն դուրս ելաւ: Բայց դրան քով Ֆէֆէն ծառայ մը հանդիպեցաւ: Յովհաննէս խիստ եղանակաւ մը «Սեբաստիանոս ո՛ր կ'երթաս», կ'ըսէր. «Եկ՛ուր զիս բանտը, Գիպուրկին տար. ես անձամբ իրեն ազատութիւնն աւետել կ'ուզեմ: — Ի՛նչ կայ, ինչո՞ւ կը դողաս»,:

«Ո՛հ տէր, տէր իմ, շատ ուշ է», պատասխանեց Սեբաստիանոս դողալով:

«Ի՛նչ շատ ուշ», պոռաց Յովհաննէս բարկութեամբ: «Ձիս Գիպուրկին տար կ'ըսեմ»,:

«Տէր ներեցէք ինծի», պատասխանեց Սեբաստիանոս, «աս խորհուրդն ինչո՞ւ քիչ մ'առաջ մտքերնիդ չեկաւ: Հիմայ շատ ուշ է, խեղճ Գիպուրկին արդէն մէկալ աշխարհք փոխադրուեցաւ»,:

«Սուտ կը խօսիս լծուած զքեզ», կը գոռար Յովհաննէս իր ծառային. «սուտ կ'ըսես կ'ըսեմ. Կոթփրիտ գեռ մեռած չէ, եւ պէտք չէ որ մեռած ըլլայ, պէտք է որ գեռ կենդանի ըլլայ, որովհետեւ զանի փրկել կ'ուզեմ: Սեբաստիան շուտ ըրէ, ինծի իր բանտը ցուցնուր»,:

Աս վայրկենիս մէջ երկրորդ ծառայ մ'ալ եկաւ եւ խորին յարգութիւն ընելէն ետքն ըսաւ, «Տէր, ձեր ամենահպատակ ծառան հրամաննիդ ի գործ դրաւ, բայց աս անգամ սրտի մեծ ցաւով: Բարի Գիպուրկ յանձնեց որ ձեզի ներէն իմացնեմ, եւ

ինք ձեզի իր անսահման սէրը շարունակելով մեռաւ։
Ինք ստուգիւ քաջ ասպետ մըն էր,։

Չառային աս բանս խօսած ատենը, Յովհաննէս քար դարձած էր, պրկուեցները կը դողային, աչքերը կրակ կը ցայտեցընէին, եւ արիւնը երակացը մէջ կ'եռար։

«Ո՛հ դժուր, ո՛ սատանայ», կը գոչէր փրփրացած բերնովը. «վայ ձեզի, չարագործներ, դուք վրս իմ կոթփրփոխ սպաննողն ըրիք,։ Սուրը քաշեց եւ բազկովն օդոյ մէջ անանկ կը ճօճացներ որ ծառայից ակնջներուն կը սլէր։ Երկու ծառաներն ալ ծունր դրին եւ ձեռքերնին տարածած թողութիւն կը խընդրէին, որովհետեւ ամէն վայրկեան գլուխին մարմնէն բաժնուելու վախ կար։

«Վայ ձեզի, գոչեց նորէն գաղանացած ձայնով մը. «սուրս ձեր արեամբը կարմիր պիտի ներկեմ», եւ աչքերս ձեր պատառ պատառ եղած մարմնովը յագեցընել կ'ուղեմ,։

Աս խօսքերով եւ զարհուրելի սպառնալեզր սանդղէն վար իջաւ եւ սեղանատունը մտաւ ուր ժամ մը յառաջ ասպետները գինւով կը վեղխէին։ Եւ երբոր սրահն ու սեղանը պարապ գտաւ, գաղանի պէս ոտքերը գետինը կը զարնէր եւ զարհուրելի հայհոյութիւններ եւ անէծքներ բերնէն գուրս կը թափէր։ Ձեռքի սուրը ճօճացընելով վար վաղեց եւ երբոր ամոցին գաւիթն հասաւ, կերկերածայն կը պոռար, «Մարդին, Լորէնց շուտով համետած ձի մը, շուտով, շուտով կ'ըսեմ, չէ նէ ձեր գլխոյն սկաւառակը երկու կը ճեղքեմ,։

Մարդին ու Լորէնց ախոռը վազեցին եւ ամենէն առջի լաւագոյն ձին որչափ կըցան շուտով պատրաստեցին։ Բայց ձին ո՛չ որ կ'ուղէր կատղած տիրոջն առջին տանիլ, որովհետեւ մերկ սրոյն բռնի ակնածութիւն մը կ'ընէին։ Բայց որովհետեւ տէրերնին երթալով կը կատղէր եւ կը պոռար, հարկ էր որ մէկը տանէր։ Լորէնց որ աւելի սրտոտ էր, պատրաստուած ձին տիրոջը տարաւ։ Բայց երբոր տիրոջը սուրը շատ անգամ ակնջացը բոլորտիքը ճօճալով կը սլէր, սիրտը կորսնցուց։ Աչքը սրոյն վրան էր, եւ ամէն մէկ ճօճման երբեմն գլուխն երբեմն մարմինը կը զգուշացներ։ Մահուան քրտինքն արգէն ձակատը պատած էր։

«Փա՛ռք քեզ Աստուած», գոչեց վերջապէս խորունկ շունչ մ'առնելով, երբոր դուքսը ձին վազընելով ամոցին դուրս ելաւ։ «Փա՛ռք Աստուծոյ որ գլուխս դեռ վրաս է։ Բայց Մարդին, դուն մեր տէրն երբեմն պսպէս կատղած տեսած ունիս։ Գլուխս ինչ ըլլալիքը չէի գիտեր։ Այնպէս կը վախնայի ու կը դողայի իբր թէ պատերազմի մէջ եղած ըլլամ,։

Մարդին. Աստուած պահէ դժբախտութեամբ ճամբուն վրայ գտնուողը։ Ինծի մնայ նէ ես չէի ուղեր գտնուել։

Լորէնց. Բայց աս զարհուրելի եղանակաւ գտ-

ղանանալն ու կատղելն ինչ պիտի ըլլայ։ Ամոցին մէջ մինչեւ կէս գիշեր ուրախութիւն ու զուարճութիւն էր, իսկ հիմակ որ հիւրերը գացին տէրերնիս կատաղութենէ զատ բան չունի։ Այսպէս ուշ եւ առանձին ուր կը ձիավարէ, արգեօք զով կը հալածէ։

Մարդին. Այլ յուսամ որ գոնէ խեղճ ծեր Պեննոն հալածելու միտք չունի։ Ո՛հ, Աստուած ան խեղճին ողորմի։

Լորէնց. Անշուշտ ծեր Պեննոյին ետեւէն կ'երթայ։ Իսկ թէ որ հասնելու ըլլայ խեղճին բանը բուսած է։

Մարդին. Ո՛հ, ինչպէս ցաւ է ինծի։ Մեր ասպետներն անդգայ եւ անգութ մարդիկներ են։ Ի սկզբան բարի Գիպուրկ դուքսն սպաննեցին, իսկ հիմակ անոր խեղճ ծառային արեանը կը ծարաւին։

Լորէնց. Գիպուրկ ստուգիւ անմեղ մեռաւ։ Որովհետեւ իրեն պէս յարգելի եւ ազնուական ասպետ մը, յանցաւորի կերպարանը չունէր։ Գիպուրկի պէս սքանչելի ասպետ մը կ'ենացս մէջ տեսած չեմ։ Գիպուրկ ինչպէս չափաւոր եւ ընտանի էր։ Հոս հասած եւ ձիէն վար իջած ատենը մեղի հետ ինչ քաղցրութեամբ կը խօսէր։ Իսկ իր ծեր ծառային հետ իբր եղբայր կը վարուէր։ Մեղք, ախո՛ս որ մեռցուցին։ Այսպիսի ազնուական եւ ընտանի ասպետ մը դեռ պէտք էր երկայն ապրիլ։ Թէ որ հիւանդութենէ մեռած ըլլար, կրնար ըսուել որ Աստուած ասանկ ըրաւ. բայց այսպիսի ազնուական եւ սքանչելի ասպետ մը կացնի տակ մեռնիլ, եւ նոյն իսկ իր բարեկամին տանը մէջ, ասոր ինչ ըսենք։ Մարդին խօսքը մէջերնիս մնայ ասի ասպետական գործք մը չէր։

Մարդին. Այո, եղածը չար գործք մըն էր։ Բայց մեր տէրն այսպիսի գործք մը չէր կրնար ընել թէ որ սեւ ասպետներն եկած եւ զինքն ստիպած չըլլային։ Որովհետեւ անոնց մեր տունը յաճախելէն ի վեր մեր տէրը բոլորովին տարբեր մարդ եղաւ։ Ինք յառաջ Գիպուրկին պէս հեղ եւ բարի էր։ Բայց հիմակ որ աւուր վրայ խիստ եւ անգութ կ'ըլլայ։ Քանի որ սեւ ասպետները մեղի գալու սկսան առանց արեան օր չ'անցնիր։ Շատ դժնդակ բան է տեսնել որ մարդիկ արիւն թափելով կը զուարճանան։ Լորէնց ինծի նայէ, միայն քեզի համար ըսած ըլլամ ֆէֆէն «սուրբ», անուն տալը շատ անպատշաճ է. ես գոնէ նոյնն ասանկ անուանել չեմ ուղեր։

Լորէնց. Իսկ արագոյն կը համարիմ։ Բայց կամաց խօսէ, պատերն ակնջ ունին։ Եւ Մարդինն ակնջ ըին մօտենալով ըսաւ «Ֆէֆէ դատաւորներն ես գաղտնի աւազակներ եւ մարդասպաններ կը համարիմ, իսկ ֆէֆէ ծառաները, դահիճներ։ Թէ իրօք ըսածիս պէս է, աս գիշեր Գիպուրկին մահուամբը տեսար։ Իսկ աս անամութ գործքը մեր տիրոջը չեմ կրնար ներել,։

Մարդին. Գոնէ սիրտս ասոր ուրախ է, եւ մահուան անկողնոյս մէջ ալ ուրախ պիտի ըլլայ, որ

գեթախտ Գիպուրկին վերջի ատենները մեր ազնիւ գինիներէն գաւաթ մը տուի: Բարի Գիպուրկն անշուշտ անանկ կարծած է, որ խաւրով իր բարեկամն է: Ինչպէս կ'ուզէ նէ կարծէ, նոյն գինին անշուշտ համով եկած պիտի ըլլայ:

Ինչպէս որ աս երկու ծառայք Գէֆէն վրայ կը խօսէին, նոյն եղանակաւ կը խօսուէր Գերմանիայի ժողովրդեան մեծագոյն մասին մէջ: Բայց ամէն մարդ կը զգուշանար, որ կարծիքն յայտնի չլըուցէ, որպէս զի չմտնուի:

Յովհաննէս իր երազընթաց ձիուն վրայ նետի պէս կը թռչէր: Բայց ճամբան սխալած ըլլալն ան ատեն իմացաւ երբոր Բատերպոունի դուռն աչքին զարկաւ: Ձին դարձնել ուղած ատենը, ձիաւոր մ'աչքին հանդիպեցաւ որ իրմէ կը փախչէր:

“Վեցիւր, գոչեց Վեֆելսպուրկը գողացող ձայնով: Բայց ձիաւորը չկեցաւ այլ կը վազէր:

“Վեցիւր կ'ըսեմ”, որոտաց նորէն դուքսը եւ քովը հասաւ: Խեղճ ձիաւորը վար իջաւ եւ Յովհաննիսին առջեւ ծուռն դնելով կը գոչէր “Շնորհք, շնորհք ընէք տէր”:

Գուրսն ապշեցաւ մնաց երբ տեսաւ որ ան հեծեալը Գիպուրկին ծեր Պեննո ծառան էր:

“Ո՞րք ելիր Պեննո”, ըսաւ դուքսը հրամայելով, “որք ելիր կ'ըսեմ”, որովհետեւ իմ որսս դուն չես”, Լսոր վրայ Յովհաննէս ձին դարձնել կ'ուզէր, բայց ձին չէր հնազանդէր: Ար ցատքէր, կանգուն կը կենար, կից կը նետէր եւ կարծես թէ բոլոր վրայէն նետել կ'ուզէր: Մէյ մ'ալ յանկարծ Պեննոյին վրան վաղցեց եւ գլուխն անոր ուտերուն վրայ դրաւ: “Ո՞րք խեղճ, սիրելի եւ բարի գորշս”, կ'ըսէր Պեննո սիրտը շարժելով. “դուն գեռ զիս կը ծանչնաս, եւ գեռ բարի տէրդ կը փնտռես”:

Յովհաննէս գեռ հիմակ իմացաւ որ ձին Գիպուրկին ձին է եղեր: Լսոր վրայ կատգելով գաղաւնի մը պէս իր ծառայից կը մրմնար եւ կը հայհոյէր: Պեննո երեսը խաչակնքեց, ձիուն վրայ ելաւ եւ կ'ուզէր յառաջ երթալ: Գրքին երազընթաց ձին ալ Պեննոյին ետեւէն երթալ կ'ուզէր, բայց Յովհաննէս մտրակն իջեցուց, ասոր վրայ ձին կողմնակի ցնցում մ'ըրաւ որով զգուքսը ճամբու մը փոսին մէջ ձգեց, որ ջրով լեցուն էր:

“Տէր Աստուած գեթախտութիւն մը, գոչեց Պեննո եւ աճապարելով ձիէն վար իջաւ, եւ դըքսոյն օգնութեան վաղցեց: Շատ աշխատութեամբ վերջապէս զինքն հանեց:

“Ո՞րք երկինք, մեռած է”, կը գոչէր Պեննո յայտնի վախով մը: “Աստուած իրեն ողորմի”, Ըսաւ, եւ բարիքիստոնէի մը պէս ծուռն դրաւ եւ իր թըշնամուցն հոգւոյն համար աղօթեց: Ետքը նորէն ձի հեծնալով մերձաւոր վանք մը վաղցեց որ օգնութիւն գտնէ, եւ դատաւ:

Եւ որովհետեւ Պեննո տեսաւ որ իր մեռած համարած անպետն արդէն ապահով ձեռք ինկած է,

իր հանդուցեալ տիրոջը ձին ալ իր ձիուն քով կ'ապելով ան կողմերէն՝ որ իրեն համար ան աստիճանի զարհուրելի եղած էին, փախաւ:

Պէտքը շարունակուի:

ԱՅԲԱՐՔԱՐԱՅԻՆ

Հիւսիսային բեւեռական ծովը ֆրանքլինը փնտռելու ճամբորդութիւններ:

Ամէն մարդ գիտէ հաշակաւոր ֆրանքլինին հիւսիսային բեւեռին մօտ ըրած գեթախտ ճամբորդութիւնը, որուն նպատակն էր հիւսիսային արեւմտեան նաւագնացութեան, կամ լաւ եւս ըսելու համար Եւրոպայէն՝ Ամերիկայի եղբրը շոշափելով դէպ ի Ասիա նաւագնացութեան ճամբայ մը գտնել: Աս երեւելի նաւագետը իր նաւերով անհետ ըլլալէն վեր Անգլիայէն ու Ամերիկայէն զանազան ճամբորդութիւններ եղան աս նաւերը գտնելու համար, որոնք որչափ որ իրենց նպատակին չկրցան հասնիլ նէ ալ, մէկալ կողմանէ աշխարհագրական գիտութեան համար շատ օգտակար հետեւութիւններ ունեցան եւ ի մասնաւորի ապացոյցներ յառաջ բերին համոզելու թէ ծանօթ եղող բեւեռական (ծովածոցի) հոսանքը մինակնայն ծանօթ կտորը չէ հապա բոլոր հիւսիսային բեւեռին բոլորողը կը պտրտի, եւ թէ ամենէն վերի լայնութեան աստիճանին մէջ սառուցէ ազատ ծով մը կայ:

Ծովածոցի հոսանքը, որն որ ծովու հոսանքներէն ամենէն մեծերէն մէկն է Հեպրիտեան կղզիներուն հիւսիսային կողմէն եւ հիւսիսային հրաւանդանին ու Շիլլիգալերկին մէջտեղէն անցնելով, սառուցեալ ծով կը մտնէ, եւ ասանկով որովհետեւ աս հոսանքը տաք դօտիէ (Մէքսիկայի ծովածոցէն) կու գայ Անգլիայի ու Նորվեգիայի ծովեղբայր ջրին բարեխառնութիւնը ոչ սակաւ կը մեղմացնէ: Աս հոսանքը ասիէ ետքը Ռուսի ծովեղբրը շոշափելով Պերինկի ճամբուն առջեւէն կ'անցնի եւ Մաք-Քլուրի, Պերթի ճամբաներէն եւ անոնց քով եղող ճամբաներէն անցնելէն ետեւ, Պիէմա Մէթիի ճամբէն ու Վէլլիթի ջրանցքէն կ'երթայ Պաֆֆինի ծոցը եւ Տէվիի ճամբան կը մտնէ եւ ասից ետքը Ամերիկայի ծովեղբրը շոշափելով Ատլանտեան օվկիանոս կը դառնայ: Պերինկի ճամբուն անցքը շատ նեղ եւ ջուր բաւական խորունկ չըլլալուն, հոսանքը հոսից չեկրնար իր ընթացքը ընել: Ասոր համար է որ Պերինկի ճամբուն մօտերը ծովը սառուցով լեցուն է. ինչու որ հոն ծովուն յատալը բարձր ըլլալով՝ եկող սառուցի կտորները դիւրաւ կ'արգելուին կը մնան ու նոյն անհետեւութ ու ծանրաշարժ սառնակղզիները կը կազմեն: Ասոր համար պարագաները շատ նպաստաւոր պիտ'որ ըլլան որ սառագաստաւոր նաւերը աս սառոյցներու մէջ մնացած նեղ անցքերուն մէջէն կարեն նախ նաւարկել: Նաւարարը ասիէ քիչ մը դէպ ի հիւսիս հասածին պէս դարձեալ սառոյցները լրացող դաշտերու կերպարանքով կը տեսնէ, որոնք արեւելեան ուղղութիւն մը կ'առնուն: Ասոր ճշմարտութիւնը ոչ միայն կ'տարրները՝ հապա նաեւ բեւեռական ծով գիտնական արշաւանք ընողներն ալ կը հաստատեն: Հետեւաբար տարակոյս չիմար որ այսչափ երկայն ատենընէ վեր փնտռուած հիւսիսային արեւմտեան նաւագնացութեան ճամբան շատ

աւելի նուազ դժուարութիւններով կը գտնուէր, թէ որ եղած արշաւանքները Լաւրապէն Պափֆինի ծոցէն անցնելով, որ ըսել է ծովուն հոսանքին գէմ երթալով ընելու տեղ, Պերինիի ծամբէն գէպ ի աղբին առջինին հաւառակ ուղղութեամբ ըլլաւոր ըլլար: Շատ անգամ Լաւրապէն ծովեզերքը գտնուող սառնալեռներուն վրայ զննութիւններ եղան, եւ շատ անգամ հոր ֆունտայնի տի եւ նոյն իսկ հոր Խորքի լայնութեան աստիճանին տակ լաւագոյն անհետ թառցողներու հանգիւստ էն, որոնք հոն ջրին տաքութեամբն եւ օդին աղբեցութեամբ կամայ կամայ կը հալէին: Մաք Բլիւր եւ Գոլինսոն իրենց հիւսիսային բեւեռն ըրած ծամբորդութեան մէջ միտ գրին, որ եթէ հակառակ հոլի գէմ կուտելու հարկադրած չլլային հոսանքին ընթացքին հետեւելով շատ աւելի շատ կը նաւարկէին քան թէ անոր գէմ երթալով. ու թէ որ նաւերին շոգենաւ ըլլար շատ աւելի գործք կրնային տեսնել:

Արդէն ծանօթ է որ բեւեռին կողմը օրուան երկայնութիւնը, կամ որ նոյն է արեւուն ելլելէն մինչեւ մանելը վեց ամիս կը տեւէ: Աս միջոցին մէջ առջեւ երեք ամիսը արեւը ուղղահայեայ ուղղութեամբ կը բարձրանայ մինչեւ որ իր ամենէն բարձր կէտը հասնի, անկէ ետքը կամայ կամայ կը խոնարհի ու վերապէս բարձրանի անհետ կ'ըլլայ ու վեց ամիս չ'երեւնար: Որչափ որ ծառագայթները ծուռ ալ իյնան, աս անընդհատ արեւէն յառաջ եկած տաքութիւնը կրնար բաւական ըլլալ սառուցի մեծ քանակութիւն մը հալեցնելու: Բայց որովհետեւ երկրիս առանցքին վրայ դառնալուն պատճառաւ արեւուն դիրքը կը փոխուի եւ անոր համար ծառագայթները շարունակ ուրիշ ուղղութիւն կ'առնուն, անոր համար արեւ տեսած տեղերը միշտ միեւնոյն տաքութեան աղբեցութիւնը չեն ունենար: Ասկէ զատ անոնք, որոնք որ գէմ կը զննին այն կարծեաց, թէ արեւուն զօրութիւնը կարող ըլլայ բեւեռական ծովը նաւարկութեան բանալ, պատճառ կու տան թէ ձմեռուան վեց ամսոյ մէջ ջրին ծածուկ տաքութիւնը (ինչպէս բնագէտը կ'անուանեն) դուրս կը ցնդի եւ մթնոլորտին մէջ կը կորսուի, անանկ որ աս վեց ամսէն ետեւ երբոր արեւը նորէն կ'երեւայ, պէտք է որ նախ աս նախնիաց ժամանակի միջոցին մէջ եղած կորուստը տեղը բերէ: Այլ աս պատճառը այնչափ տեղի չունի: Ինչու որ ծովը, ինչպէս որ շատ զննութիւններէն յայտնի է մէկ մասնաւոր խորանկութեան մը մէջ, որն որ որչափ որ բեւեռին կը մոտեցուի բնականապէս կը տարբերի 1—1½ աստիճան Ուէսթլիի հաստատուն տաքութիւն ունի եւ երբոր ջրին երեսը կը սառի, անոր տակի ջուրը օդին աղբեցութեան կը պաշտպանուի: Ըստ այսմ հնարաւորութիւնը կամ նաեւ հաւանակութիւնը, թէ գտնէ ամառուան վերջի ամիսները բեւեռները սառուցէ ազատ ըլլան վերի պատճառով չեխախտիր. եւ նոր եւ ի մասնաւորի Բէյն սառուցին փորձերը աս գրութիւնը կը հաստատեն: Պարենց ծովագնացն իսկ իր 1597ին հոլանդացի Զեմիս եղած ատեն տեսած տեղեկութեանց մէջ կ'ըսէ թէ գէպ ի հիւսիսային արեւելք ընդարձակ ու բայ ծով մը տեսած է, եւ Պարսն Արանիին Սիւպերիա ըրած ծամբորդութեան գրքին մէջ ալ ասանկ կը գրէ. «Ընդարձակ ու անբաւ ուղիւստ մը կը տեսնէի, իրաւքնէ մեծ ու զարհուրելի, բայց մեզի համար անաւարտեղ մը: Սարսափելի մեծ սառուցի կտորները յաղեալ ծովուն երեսը կը լողային եւ ալիքներէն գէպ ի սառնա-

դաշտի մը եզերքը՝ դիմացինս եղած ջրանցքին առջեւ կը նետուէին: Յառաջ չէինք կրնար երթալ: Իմ հաշուիս համեմատ 70:51 հիւսիսային լայնութեան աստիճանի մէջ էինք. ու կեցած տեղերինս 22½ դրիւաչափ խորանկութիւն ունէր»:

Սի եւ նոյն դիտողութիւններն ըրին նաեւ Փէնիի նաւագետն ու Սէօր Էտ. Պէլլէր Վիլթօրիա ջրանցքին մէջ, անոր համար կարելի է որ եթէ հոլանդացիներ (ծովածոցի) հոսանքին ուղղութեամբ շոգենաւներով յառաջ երթային, ֆրանքիին նաւերուն մնացած տեղը կարող ըլլայ գտնուիլ: Ֆրանքիին փնտռելու համար «Հուստոնի ծոցի արշաւանքն», որն որ շատ ատեն չէ որ ետ դարձաւ, մինչեւ հիմակ դեռ աս տեղեկութիւնն ունինք որ նաւ մը Մանրէալ կղզւոյն եզերքը զարնուած ու կորսուած ըլլայ: Նոյն նաւուն մնացորդները մօտ տեղերը կը տեսնուին եղեր: Այստի թէ Քալինսոն եւ Օպպոն նաւագետները ինք զննքին պատրաստ հրատարակած ըլլան աս ուղղութեամբ վերջնական փորձ մ'ալ փորձելու ֆրանքիին արշաւանքին մնացորդները գտնելու համար:

ՉՕՐԱԳԻՐ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱՔԵՐԷՏԷ

ԺԱՄԱՆԱԿԻՍ

ԳԱՆՐՈՂԵՐ ՍՊԱՐԱՊԵՏ

Փրանկիսկոս Սերգէն - Գանրուպէր, դաղլիական սպարապետ, 1809ին, Լօ նահանգին մէջ, Միւրային հայրենեաց մօտ գեղի մը մէջ ծնաւ: 1826ին Սէն Սիրի զինուորական դպրոցը մտաւ, ուր երկու տարի շատ յաջողակութիւն ցուցուց, 1828ին աշնան իբր ստորին տեղակալ ստանաւորաց 47երորդ զնգոյն մէջ մտաւ, եւ 1835ին իբր տեղակալ Ալճիերի գնաց: Օրան գաւառին մէջ, ուր իր գումարը կը կենար, ինք Գլոգէլ զնգապետին, տ'Արլանիին ու Լըգանիին առաջնորդութեան տակ՝ Ալպուէլ - Գատերին գէմ եղած ամէն յարձակմանց մասնակից եղաւ: Մտադարային վրայ եղած արշաւանաց մէջ, Գանրուպէր բոլոր պաշտօնակալաց մտադրութիւնն իրեն ձգեց: Եւ որովհետեւ Գլոգէլիին առնուելու ատենը, եւ Գաֆնայի պատերազմի մէջ եւ նաեւ ամէն տեղ ուր որ պատերազմ մղուեցաւ, Գանրուպէրին վրայ եղած մեծ համարումը անխեղ հաստատուեցաւ, 1837ին գարնան հարիւրապետ եղաւ: Գանրուպէրին յարձակման ատենը Գանրուպէր Գոմպ հրամանատարին քով որ մահացու վերաւորուած էր, ծնկան վրայ զնգակ մ'ընդունեցաւ: Հոգեվար Գոմպին վերջին խօսքերը, Գանրուպէրը՝ Վալէ սպարապետին իբր սպագայ երեւելի զօրապետ մը յանձնէն էին:

Գանրուպէր պատուոյ լեգէոնին սպայտն առնուելէն ետքը 1839ին դժուարին յանձնարարութիւն մ'ընդունեցաւ, որ էր Գապրերայիններէն օտարական լեգէոնին համար դաւաճարակ մը լինելը: Սէնգ Օմէրի բանակին մէջ, Օրլանտի դքսոյն հրամանատարութեան տակ եղած պաշտօնակալները կրթելու ետեւէն կ'իյնար: 1841ին Ալճիերիի մէջ որսորդաց 6երորդ գումարտակին գլուխն անցած հետոյս կը պատերազմէր, 1842ին գումարտակի մը գլուխ եղաւ եւ իր որսորդներով եւ 15երորդ թեթեւ զնգովը Շէլիք գնաց: Աս տարի, ինչպէս նաեւ 1845ին, երբոր

Գաղթեալներն տեղ Սէնդ Առնոյ իր հրամանատարն էր, Ալքիէրի պատերազմի վարժած զնդին մէջ, իր ապետական քաջութիւններովը մեծ ցոյց բրաւ : Օրինակի համար Պալէն քով իր 250 որսորդաց փոքր զնդովը թշնամեաց 3000ին դէմ դրաւ : Նոյնպէս Գաղթեալներու դէմ, ու թշնամեաց աներկիւղ պատերազմեցաւ, եւ Թէնէսի սահմանակից երկիրները նուաճելու մեծապէս օգնեց : 1848ին օտարականաց լեզգիներն մէկ զնդոյն վրայ հրամանատարութիւն առաւ, որոնցմով Ալքիսին լեռնային բնակիչները զարկաւ եւ Աճմէտ Պէյը գերի բռնեց : Օտարականաց լեզգիների հրամանատարութեան Զոալներուն անցաւ, մաղձալուզի մը ատենը զանոնք զիւրազնական համարձակութեամբ Դաաշայ տարաւ : Ասոր բերած զօրութիւնը՝ առիթ տուաւ Հերպիլեան զօրավարին, որ հոն Գաղթի քով անդործունեայ կեցած էր, որոշեց զործողութեան մը ձեռք զարնելու : Գանրուպէր տեսաւ որ Պոա Սատայի քով Արաբացոյ բազմութեան պատած էր, «Ճամբայ բացէք», դռնէն անոնց Գանրուպէր աներկիւղ «Ես ձեզի ժանտախտ կը բերեմ կոր» : Թշնամիք աս խօսքէն զարհուրելով, յրուեցան եւ ազատ ճամբայ թողուցին :

Դաաշա գեղը արմատենեաց խիտ անտառի մը մէջ է, որուն մէջ քիչ ճամբաներ կան : Աս անտառին բոլոր տիքը պարտեղներ կան, որոնք կամ խրամներով եւ կամ զանազան բարձրութեամբ պատերով շրջապատուած են : Գեղը ամրոց կը նմանի, որովհետեւ ունեցած բերդէն զատ, որ արդէն պարսպով պատած է, ամէն մէկ քարաշէն տունն ալ հրացան պարպելու տեղեր ունի : 1849ին Գաղթեալացիք պարտեղներն ու անտառները դեռ չնուաճած Նոյնմէր ամայն 8էն մինչեւ 26ը տեւեց : Ամայն 26ը օրը՝ անցնելու չափ ճամբայ մը բացած էին, եւ կրնային յարձակիլ : Գանրուպէր հրամանատարը իր երեք զնդերէն մէկը հետն առած յարձակեցաւ եւ պատերազմը սրուողն աս գունդն էր : Զինքը պաշտպանելու համար քովը եղած տասնութեց Զոալներէն տասներկուքը ինկան եւ չորս բանբեր պաշտօնականներէն երկուքը սպաննուեցան, բայց ինք ճամբաներու մէջ քաջութեամբ պատերազմելով անցաւ : — Աս քաջութեամբ վարձքն ան եղաւ որ Գանրուպէր պատուոյ լեզգիներն հրամանատար եւ զնդապետ եղաւ : 1850ին դահլէզի իշխանը զինքը Փարիզ կանչեց, եւ հոն Գանրուպէր քիչ մ'ատեն զնդի մը վրայ հրամայեցն ետքը իշխանին օգնական զօրապետն եղաւ : Բազմաթիւ պատերազմի ատենը Գանրուպէր աս վիճակի մէջ էր, եւ զօրաբաժնի մը հրամանատարութեամբ կայսեր քով օգնական զօրապետի պատիւն ալ պահեց : Խորմի պատերազմի մէջ սկիզբները ստանաւ որ զօրաց հրամանատար էր : Սէնդ Առնոյին մեռնելէն ետքը Սեւաստօրլին պաշարման առաջնորդութիւնն իրեն յանձնուեցաւ : Գրգթախտութեամբ նոյն ատենուան պարագաները, օրինակի համար, Սեւաստօրլին պաշարման եւ յարձակման ուղղութեան նկատմամբ զօրապետաց մէջ եղած տարաձայնութիւնները իրը հոն հասցուցին որ Գանրուպէր շիրջաւ գործքը յառաջ տանիլ, բայց աս գէպքն ամենեւին Գանրուպէրին անյաջող ըլլալուն ցոյց մը չէր կրնար ըլլալ : Ինք վերին հրամանատարութեան հրաժարեցաւ եւ յանձն առաւ որ իր յաջորդին Բէլէսօիէին հրամանատարութեան տակ երկրորդ զօրաբաժնին հրամանատար ըլլայ : Զօրքը զինքն արտաքոյ կարգի կը սիրէր, որովհետեւ Գանրուպէր

անոնց նիւթական բաները մեծ փութով կը հոգար, եւ քանի որ զօրաց մէջ կ'երեւար մեծ հաճութեամբ կ'ընդունուէր : Աս բան Բէլէսօիէ հաճութեամբ չէր տեսներ, անոր համար Յուլիոյ 26ին Փարիզէն եկած հեռագիրը ծանոց թէ կայսրը զԳանրուպէր առողջութեանը պատճառաւ Գաղթեալ կը կոչէ : Բայց որովհետեւ Գանրուպէր պատառխան տուած էր որ իրեն առողջութեանը փոյթ տանելով, իր գործողութեանը վախճան տալ չէր ուզեր, նոր հրաման մ'ալ եկաւ, որ Գանրուպէր կայսեր քով անձնական ծառայութիւն մ'ընդունելու համար Փարիզ դառնայ : Աս հրամանաւ Գանրուպէր Օգոստոսի 8ին Խորմէն ելաւ : Կայսեր անոր վրայ ունեցած վատհաճութիւնը անշարժ մնաց եւ Գանրուպէր հետզհետեւ սպարապետ, ծերակուտի անդամ, Հուլիոյ դեսպան եւ վերջապէս Գաղթեալի հինգ վերին հրամանատարներէն մէկն եղաւ : Եւ վերջի իտալական պատերազմին մէջ, Գանրուպէր, Ալպեան երրորդ բանակին հրամանատարութիւն կ'ընէր :

— Երջան —

ԲՈՎԱՆԳԱՎՈՐՈՒՄԻՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԵՐՈՒՆՍԻՑԻՑ

Նաւարկութեան վրայ

Նաւարկութեան (Marine) անուամբ կ'իմացուի ծովու վրայ նաւ վարելու գիտութիւնը, իսկ ան նաւերու բազմութիւնը, որոնցմէ որ տէրութեան մը նաւական զօրութիւնը կը բաղկանայ, նաւատորմի կ'անուանուի : Աս գիտութիւնը ամէն նաւական զօրութիւն ունեցող տէրութեան համար, կարեւոր բան է : որովհետեւ ասով իր զօրութիւնն ու համալը կը բաւարարուի : Նաւադնացութեամբ ազգ մը աշխարհքիս ամէն կողման բերքերը կ'ընդունի, ու անոր զիմացը իր երկրին ձեռակներէն կու տայ, անոր արգիւնքովն արուեստներն ու գիտութիւնները կը ծաղկին, հարստութիւնն ու առատութիւնը իր վարձքը կ'ըլլան : Ասով կառավարութիւնը զօրաւոր պաշտպանութեան միջոց մը կ'ունենայ : Եւ աս պաշտպանութեան միջոցը գործադրութեան հանելու արուեստը պատերազմական գիտութեան մէկ ճիւղն է :

Նաւարկութիւնը՝ վաճառականական ու պատերազմական նաւարկութեան կր ըստիւնի : ասոնցմէ իւրաքանչիւրն ալ դարձեալ հետեւեալ երեք գլխաւոր մասերու կը բաժնուի : 1, Նաւ շինելու գիտութիւն : 2, Նաւադնացութիւն : 3, Նաւավարութիւն կամ նաւուղղութիւն : Որովհետեւ երկու առաջին մասերուն վրայ արդէն խօսեցանք, երրորդ մասին վրայ քիչ մը խօսելու բան կը մնայ մեզի :

Նաւի մը կամ փոքրիկ նաւատորմի մը վերաբերեալ այլ եւ այլ շարժումներն ու գործողութիւնները ուղղելու ու կառավարելու համար, զանազան նշաններ կը գործածուին, որոնց ամէնն ալ ծովակալին նաւէն կը արուին :

Նաւ կառավարելու արուեստը ըստ մասին ծովական պատերազմի գիտութեան հարկաւոր էական մասն է, որովհետեւ անոր օգնութեամբ միայն, կրնայ ծովային պատերազմի մը մէջ մեծ ճակատաւ նաւերը կառավարուիլ ու անոնց ամէն մէկ բաժինները այնպէս մը տեղաւորուիլ, որ իրարու փոփոխ օգնական ըլլան :

Ծովական պատերազմն ուրիշ բան չէ բայց եթէ երկու նաւատորմի մէջ ընդհանուր կռիւ մը, որոնք իրարու զիմաց ճակատ առ ճակատ կեցած են : Ասոր մէջ շատ բան հովէն, ծովակալին ճարտարութեանն, աղէկ գիշեր որոշելն, ու հրամանները յարմար ատենին տալն, ինչպէս նաեւ նաւաստիներուն ճշգրտութեանն ու արագութեանն, բայց մանաւանդ ճակատողներուն քաջասիրտութեանն կախում ունի :

Ուրիշ ամէն կռիւները, միայն ծովային կռիւ կ'անուանուին, օրինակի ազատաւ երկու նաւաստիներու եւ կամ փոքրիկ նաւատորմիներու (escadre) մէջ եղած պատերազմները : Մէկ նաւաստի մը ըստ կանոնի ամբողջ նաւատորմին երրորդ մասէն

կը կազմուին: Նաեւ երկու առանձին նաւերու մէջ եղած պատերազմը, ծովային կռիւ կը կոչուի:

Նաւատորմը մը վերին հրամանատարը Զովալ (amiral) կ'անուանուի, նաւախումբի մը հրամանատարը Զովալ-օ (vice-amiral). իսկ փոքրիկ նաւատորմի եւ կամ բաժնի մը հրամանատարը Երրորդ Զովալ (contre-amiral): Պատերազմական նաւու մը հրամանատարը հարկւրապետ կամ նաւապետ կը կոչուի: Ճակատու նաւու մը նաւապետը իր հրամանին տակ, աեղակալ մը, երկու ստորին տեղակալներ, եւ ուրիշ ստորակարգեալ պաշտօնականներ ունի: Նաւաստիներն ու ծովական զօրքն ամէնը մէկանց նաւու մը սպասարկութիւնը կամ Եկուպ (équipage) կ'անուանուին:

Աղէկ նաւապետ մը պէտք է իր նաւը կատարեալ ճանչնայ. պէտք է որ երկրապփութիւն, աստղաբաշխութիւն ու աշխարհագրութիւն քաջ գիտնայ. դատաստան կարելու մէջ արտաքին կարգի սրամտութիւն ու անյողդողդ քաջարտութիւն ունենայ, ամէն ժամ իրեն սպառնացող այլ եւ այլ վտանգներուն, համարձակ ու քաջութեամբ դիմադրաւ ըլլալու համար: Պէտք է որ նաեւ հեռաւոր տեղեր ճամբորդութիւններ ըրած ըլլայ:

Բաց ասկէջ իրեն՝ ուսողական ուսման հիմնական գիտութիւնը՝ ինչպէս նաեւ նաւ մը եւ կամ նաւախումբ մը կ'առավարելու հմտութիւնը անհրաժեշտ հարկաւոր է: Պէտք է պատերազմական ամրողջ անօթներն, կայմի կազմածներն, առագաստից որպիսութիւնը, նաւի շինութիւնը վերջապէս ան ամէն բան աղէկ գիտնայ ու հասկնայ, ինչ որ պատերազմական նաւու կազմութեան կամ պարաւստութեան համար հարկաւոր է:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐԷ ՈՒ ԶՈՒԱՐՃԱՒԷ

Հնդկատաններորդ դարու սպաս մը

Հէօրնէրալ իր հրաւիրելոց իմացուց որ կէս օրէն յառաջ ժամը 10ին ձեռք լուարու եւ սեղանի նստելու ատենն է: Եւրաժառանգ դաս մը զուարթ եղանակ մը կը զարնէր, եւ ասպաններն իրենց տիկիներովը զոյգ զոյգ ծաշատուն կը մտնէին: Լմին այլ ժողովուրդէն ետքը, տանտիկներ, ամէն մէկ ասպետին իրեն խաթուսովը նստելու տեղերնին ցուցուց, օւր սկաւառակ մը կար ուստի որ երկուքն ալ միատեղ կ'ուտէին: Բոլոր հիւրերը երկայն նստարաններու վրայ նստած էին, իսկ ոտքերնին, գետնի վրայ ցրտութենէ պատսպարելու համար տարածած խտի վրայ կը հանգչէին:

Սեղանային մէջ տեղը փոքր մը տարածուած էր, որ կանանց մարգագետին մը կը ներկայացնէր, որուն ծայրերը սիրամարդի փետուրներ, կանանց ձիւղեր եւ նաեւ մանուշակ եւ ուրիշ հոտաւէտ ծաղիկներ հաստատուած էին: Այսպիսի մարգագետնային մէջ տեղէն աշտարակ մը կը բարձրանար: Աս աշտարակը խոռօք էր եւ թռչնոց մը կը ձեռնարկէր, եւ մէջը ոսկեծայր կառնով եւ ոսկեղօծ ոտքերով կենդանի թռչնոց բազմութիւն կար: Աշտարակին վերի ծայրը՝ որ նոյնպէս ոսկեղօծ էր, հրաւիրեալ ասպետաց զօրները կը ծփային. հրաւիրողին աս տեսակ պատուասիրութիւնը, նոյն ատենը մեծ յարգ ունէր: Աշտարակին յատակէն իւր մէկ շատուանէ չորս ծառագայթ կը բխէր, որոնց երկուքը շուրջ եւ երկուքը գինի կը ցայտեցնէին:

Կերակրեղինաց առջի շարքը որսի անասուններ նապաստակ, լեցուած թռչուններ էին, որոնք ոսկեղօծած սայրներով, նուրով եւ նշերով ծածկուած էին: Կանանց մարգագետինն ամէն մէկ ծայրը հակադասեւ կարկանդակներ կային, որոնց վրայ դարձեալ ուրիշ փոքր կարկանդակներ դրուած էին: Երկու ամենէն մեծերուն կեղեւը վրան ոսկեղօծած եւ եղրներն արծաթեղծ էին: Ասոնց ամէն մէկուն տակը կային մէկ ամրողջ եղջերուի ձագ, պզտիկ սագ մը, երեք որձաւ, մէկ աղաւնի, պզտիկ ձագար մը, հարթի երկամանց խորված եւ երկու չէլէ պարարտ միս, երեսունուվեց երկայն եփած եւ կարծրած հաւկը՝ իր դեղնուց, որոնք քրքումով եւ ուրիշ համեմունքով ծածկուած էին: Աս ամէնը մեծ եւ արծաթեայ սկուտեղէ մը վրայ դնուած էին: Ծառայութիւն ընդները չորս երեսառարկը

էին, որոնք գլուխներէն մինչեւ ոտքերնին զրահաւորեալ էին: Սեղանին վրայ լիշուածներէն զատ ուրիշ շատ կերակուրներ ալ կային: Վայրենի խոցի մը գլուխ, կաղամբ, քաղախի մէջ վարունգ եւ այլն: Սեղանին մէկալ երեք կարգերուն մէջ կային ամրողջ խոց մը, քաղախով եւ կարսնով (մանդամասով) եփած թառափ (մերսին պաղղը), այծ մը, երկու սագ, տասուերկու հաւ, տասուերկու աղաւնի, վեց ձագար, մէկ նապաստակ, մէկ լեցուած գեր որձաւ, օձաձուկ մը համեմի մէջ, չորս ոսկեղօծած թռչուններ հաւկիթի դեղնուցով, աղիւ մորեններով զարդարուած, եւ վերջապէս վարդեջրով եփած սայր: Ասոնց վրայ դարձեալ ուրիշ կարգ մ'ալ կար որ աղիւ գինիներէ եւ շաքարեղէններէ կը բաղխանար: Շաքարեղէնները ամէն ալ եղջերուի կերպարանք ունէին, որոնց վրէն հրաւիրեալ ասպետաց զինանշանները կ'ախուած էին:

Սեղանին ատենը երաժշտաց դասը, զուարթ եղանակներ կը զարնէր:

Ազաճ կնիկ մը

Անցածները Պերսի մէջ ազաճ կնիկ մէկը կ'ուզէր քովն ունեցած 500 թալէրով գերեզման իշխալ: Աս պառաւր, որուն ազաճութիւնն ամենուն ծանօթ էր, որոշած էր, որ մեռնելէն ետքը իր գլխանոցը գլխէն չհանեն, անով թաղեն: Ժառանգները այսպիսի անսովոր խնդիրքին վրայ կ'ապագեցնէր, որ չըլլայ թէ իրենց վնասելու դիմամբ մ'եղած ըլլայ, գլխանոցը գլխէն առին եւ իրօք այլ մէջը 500 թալէրով թալէր դտան:

Հանձնադար կանայք

Ֆրէձէսթօրֆի մէջ Մէջի քովերը (Գաղղիայի մէջ), շաքար մը յառաջ չորս գեղացի կանայք, մայր ու երեք աղջիկները դաշտի վրայ փոթորիկէ մը բռնուած աճաղարներով խնդրէին կը դառնային: Իրարու մօտ ետեւէ ետեւ դաշտային նեղ ճամբէ մը կ'երթային, ամենէն ետեւինը ուսը երեքօտի մ'առած կը տանէր: Երեքօտիին ժանիքները շանթը իրեն քաշելով առջեւի ու ետեւի կնիկները զարնուցանէին, իսկ երկու մէջիները, պզտիկ աղջիկները փայլ խցան: Չարտադրեղէն մէկուն բոլոր զգեստները կտոր կտոր եղած էին ու հողաթափները բոլորովին պրծած:

Ինքնադիտոց կառք

Ամիս մը յառաջ Գարսպատի մէջ Պր. Ռոպերդ Գլուրիան Բրէձէսթ, Ռայլեհայիայի, (Սաքսոնիայի գաւառներէն), մեծ զարմացում կը պատճառէր իր «Ինքնադիտոց կառք»-ով, որուն մէջ համգիտո նստած, առանց ձիերու փողոցներուն մէջ վեր վար կը պարտէր: Ինքը իր պատմածին համեմատ, նոյն կառքով շատ տեղեր պտղաւելն ետեւ հայրենիքէն հոս ալ եկած էր միայն Գարսպատ տեսելու համար: Մէկ հոգեւոյ համար շինուած պզտիկ կառքը, պարզ մեքենայի մը միջնորդութեամբ ոտքերով կը շարժի. իր շուտութիւնը թէ շիտակ ու թէ դար վար ճամբաներու վրայ, լծուած կառքերը կ'անցնի, այնպէս որ, ինչպէս նոյն կառքին տէրը կը հաստատէ, առանց յոգնելու ամէն օր 14 մինչեւ 16 ժամ ճամբայ ըրած է, ու նոյն իսկ Նայտլեքէն եկած ատեն բաւական երկայն լեռնէ մը հանգիստ վեր ելած է: Աս կառքը Գարսպատի մէջ ալ այնչափ հաճութիւն գտաւ որ շատերը տիրոջը աղաչեցին որ իրենց ալ նոյնպիսի կառք մը շինէ. տէրը թէպէտ մինչեւ հիմակ օտարի նոյն տեսակ կառք չինած չէր, այսու ամենայնիւ յանձն առաւ նոյնպիսի կառք մը 50 թալէրով շինել, որն որ որոշեալ գինն էր:

Մարդկային բնութեան նոր երեւոյթ մը

Ամերիկայի Բէնդուրի նահանգին մէջ երեսասարգ մը ինքզինը հրապարակաւ երեսցուց որ ամենեւին ցաւ չ'զգար: Ըսածը հետեւեալ փորձերով հաստատեց: Ափ մը լեցուն զնգասեղներ մէկիկ մէկիկ մինչեւ գլուխները իր սրունից թաւքը (պալաք) խողեց: Գատաղի (չէլէ) հերկնով մը ծակեց: Ուղը փայտեայ հողովնայինը գամեց ու սկսաւ վեր վար քայլել: Մտոր մինչեւ ոսկր կտրեց: Ամենէն ետքը այսու դանակ մը խողեց ու բերնէն դուրս հանեց: Աս ամէն փորձերուն ատենը շատ քիչ աղիւն դուրս եկաւ. այսու ամենայնիւ բրածները բոլոր ստոյգ էին, որովհետեւ Գրանսիլվանիայի բժիշկներու ժողովքին անդամներէն շատերը աս փորձերուն ատենը ներկայ էին: